

aki őszintén megmondta volna neki, hogy mostani alakjában ez a mű nem alkalmas a megjelentetésre. Még nagyon sokat kellett volna fűrni, faragni, csiszolni rajta, s akkor a horatiusi kilenc év elteltével értékes könyv is válhatott volna belőle.

Nagy J. Béla.

Báró Eötvös József: Naplójegyzetek — Gondolatok. 1864—1868. Közzéteszi, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Lukinich Imre*, a Magy. Tud. Akadémia rendes tagja. Budapest, 1941., 8-r., XXIII+335 lap.

Br. Eötvös József már közel egy század óta nemcsak mint közoktatásügyi törvényalkotó és szerencsés iskolaszervező államférfiú tartozik a magyar nevelésügy történetének lapjaira, hanem mint író is régen a magyar pedagógiai irodalom klasszikusai között foglal helyet. A közoktatásügyi törvényjavaslatokra vonatkozó országgyűlési és egyéb kultúrkérdésekről szóló társadalmi beszédein, különféle publicisztikai cikkein és röpiratain kívül, a XIX. századi reformkor centralistáinak táborában, politikai irányelveinek terjesztése közben regényeket is írt politikai, művelődési és *nevelési* eszméinek kifejtésére. Egyik regénye, *A nővérek*, közvetlenül pedagógiai témát dolgoz föl, azt a kérdést: *hol van a földi életben igazi boldogság és a nevelés előmozdíthatja-e?* A kérdésre regénybeli tényleges helyzetek föl-tárásával felel olyan értelemben — s ez a regény morálja, ha úgy tetszik: irányzata — hogy az ember csak ott lehet boldog, ahol környezetének, melyben nevelődött, sem vágyai, sem reményei nem állanak ellentétben saját lelkének vágyaival és reményeivel, magának a társadalmi rangnak, melybe beleszülettünk, az egyéni boldogsághoz nincs semmi köze. Mindezt számos elmélkedéssel, pedagógiai *gondolattal* megvilágosítva fejt ki az irányregény írója, mint ahogy *Gondolatok* c. önálló aforizma-gyűjteményének egy jó-része is — különösen az »állam és politika« gyűjtőcím alá foglaltak — pedagógiai tartalmú vagy vonatkozású. E műfaj pedagógiai változatának való-ban Eötvös József a klasszikusa a magyar irodalomban.

Az utókornak Eötvösről ezirányban kialakult képét szerencsésen egészíti ki a Magy. Tud. Akadémiának az 1941. évi könyvnap alkalmából fõnti címmel megjelent kiadványa, mely nem meglepetés ugyan az Eötvössel foglalkozó szaktudós számára, de mindenesetre kedves ajándék. A nagy-nevű államférfiúnak és írónak kora ifjúságától fogva szokásává lett bárminõ foglalkozása, sõt pihenõje és szórakozásai közben is, lelke mélyén támadó minden komoly gondolatát, elvi magaslaton fölmerülő megfigyelését vagy ötletét magával hordott jegyzõkönyvecskéibe írni, melyekbõl 1864-ben a *Gondolatok* egy kötetnyi aforizmáját õ maga közzé is tette. Az eredeti zsebkönyvecskéket csak Eötvös halála után látták hagyatékában néhányan, különösen az 1864 utániakat. Ezekben még annyi kényesebb tárgyú, kortársakra vonatkozó aktuális kritikai megjegyzés foglaltatott, hogy hátra-maradott családja még halála után sem merte, vagy óhajtotta közzétenni ez újabb naplójegyzeteket, s egyéb följegyzéseket és gondolatokat. Ugy látszik, csupán az Eötvöst 9 évvel túlélõ Csengery Antal ismerte nagy

barátjának e zsebkönyvecskéit. Ezt az 1880-ban elhunyt tudós publicistának és politikusnak irodalmi hagyatékában talált kivonatok bizonyítják. Az évtizedek multak azonban. Az Eötvös 1864 utáni gondolatainak és följegyzéseinek közzétételét akadályozó kényes szempontok elévültek, elvesztették jelentőségüket. Azok a személyek és intézmények, sőt élet- és államformák, melyekre Eötvös kritikai és egyéb gondolatai vonatkoztak, már mind a történelemnek lapjaira tartoznak. Történetté válván egy korszak minden jelenségével együtt, történeti forrásművé lesznek mindazok az egykorú följegyzések, melyek az eseményekben résztvevő vagy azokhoz közelálló személyektől, politikusoktól vagy íróktól fennmaradnak, s nincs többé akadálya annak, hogy napfényre jussanak a tudomány, a közérdeklődők, a nyilvánosság számára. Ezért rendezte sajtó alá, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátva, Lukinich Imre, kiváló történetírónk s adta ki a Magy. Tud. Akadémia Eötvös Józsefnek föntemlített, egykor a br. Eötvös-család birtokában volt, ma a Magyar Nemzeti Múzeum kéziratárában levő följegyzéseit és azokat a gondolatait, melyek az 1864-ben megjelent *Gondolatok* után, 1869-ig menőleg támadtak benne. Ennél későbbi följegyzések nincsenek, közben viszont egyik-másik évről, így az 1867. év második feléről, ha voltak is, nem maradtak fenn.

A becses kiadványt Lukinich Imre kitünő tanulmánya vezeti be. Elmondja benne ez új Eötvös-kötetben foglalt anyag történetét. Br. Eötvös József 1864-ben kezdett naplót írni. Leghívebb ifjúkori barátjának, Szalay Lászlónak ebben az évben bekövetkezett halála, más felől a nemzeti kérdéssel való tüzetesebb foglalkozás indította arra, hogy érzelmeit és gondolatait lerögzítse. Eötvös nem tudott elfoglaltság nélkül élni. Családja, gazdagsága, olvasmányai állandóan foglalkoztatták és megfigyelésekre, összehasonlításokra, töprengésekre és szárnyaló gondolatokra, éles kritikára vagy csendes megnyugvásra adtak neki alkalmat. Ezek a följegyzések azonban többnyire személytelenek voltak, inkább általános érvényű megállapítások és igazságok formáját öltötték magukra. Eötvös nem könnyen határozta el magát 51 éves korában naplóírásra, minthogy addig sohasem írt. Ezt ő maga is följegyzi (46. lap). De elhatározásában nagy szerepet játszott az a példa, melyet sok politikus kortársánál, Lónyay Menyhértnél, Gorove Istvánnál, Tisza Kálmánál, Ghyczy Kálmánál, id. Szász Károlynál, Csengery Antalnál és másoknál látott.

Naplójegyzetei és egyidejűleg keletkezett gondolatai Eötvösnek, az embernek és Eötvösnek, az államférfiúnak megismerése szempontjából egyaránt értékesek, bár — vagy épen azért, mert — nem a külvilágnak voltak szánva. Mindenesetre megerősítik azt a tiszteletet, melyet iránta mint ember, mint költő és államférfiú iránt érezünk. A naplójegyzeteket eleinte szorgalmasan irogatta is. Mikor azonban 1867-ben újra kultuszminiszter lett, már nem volt ideje s alkalmá, hogy nagy hivatali elfoglaltsága mellett az általános politikai kérdésekkel naplójában is, írásban foglalkozzék; de akkor a gyerebbé váló följegyzésekben viszont, teljesen át lévén hatva a kultúra nemzeti jelentőségétől, előtérbe lépnek s elfoglalják őt a magyar közoktatásügy

megoldásra váró elméleti és gyakorlati kérdései. »A magyar nemzet jövője kultúra kérdése« — mondja ő — »mert azon állam, melyet geográfiai és etnográfiai helyzetünk következtében képezünk, magyar csak úgy fog maradni, ha a velünk lakó népeket kultúra tekintetében felülmúljuk«. Ime a későbbi, Klebelsberg-féle »kultúrfölény«-ről szóló szállóige első csírája.

Ekkoriban szerepelnek naplójegyzetei és gondolatai között mind sűrűbben a nevelés kérdései. Ezek körül fölmerülő észmei a magyar pedagogia történetének kutatóját különösen érdekelhetik s nagy hatással érinthetik. Már 1864-ben megjelent *Gondolatai* is, sok-sok éven át, külső és pillanatnyi lelki hatások alatt születtek meg. Egy-egy hír, esemény, olvasmány, érzelem vagy élmény rögtön kezébe adta a tollat, hogy a hatásuk alatt támadt gondolatot, ötletet, képet vagy hangulatot zsebkönyvecskéjében leszögezze. Az 1864-iki kötet kiadása előtt azonban gondosan átdolgozta az abba föl-vett gondolatokat, úgy hogy tartalmi gazdagságuknál és csiszolt formájuknál, a belső és külső stílus jelességénél fogva egyaránt nagy hatást értek el a magyar társadalomban. Maga is megemlékezik e hatásról. Szerényen ezt írja róla naplójegyzeteiben: »Magasztalnak, hogy oly gazdag vagyok reflexiókban. Ez körülbelül ép olyan, mint ha valaki az őszfűt a száraz levelekért dicsérné, melyek lábai alatt csörögnek, midőn az erdőn átmegy. Mindezen levelek egykor zölden függtek az ágakon, s a tömeg, mely a fa alján összevegyült, csak azt mutatja, mennyit veszített egykori díszéből«. (146. lap).

Az előttünk fekvő kötetben megjelenő följegyzések és gondolatok azonban nem jutottak már el Eötvös életében addig, hogy átdolgozza őket a nyilvánosság számára. Kiadásukat esetleg maga Eötvös is feleslegesnek tartotta volna, de mostani alakjukban a közvetlenség s az ihlet természetes bélyegét viselik magukon s szinte mélyebb és biztosabb bepillantást engednek írójuk lelkébe, mint az 1864 előtti átdolgozott, stílizált gondolatok. Érezzük, hogy egyiknek-másiknak mélységei felett valóban megilletődött lélekkel merenghetünk el, mert egy nagy gondolkodó szárnyaló lelkének megnyilatkozásai. Így nyilatkozik róluk kiadójuk, Lukinich Imre is.

Más-más variációkban, itt-ott megismétlődnek bennük — bár föltétlen gazdagodását jelentik írójuk eszmevilágának — a *Gondolatok* kötetének tárgykörei és egyes témái. A neveléstörténet barátja s általában a nevelő pedig meleg érdeklődéssel olvassa a szorosabban magáról a *nevelésről*, főleg a *népnevelésről* szóló részleteket, melyek kifejezetten 1866 augusztusában kezdenek megjelenni és lassankint mind sűrűbben jutnak előtérbe, úgy hogy az előttünk levő kiadvány utolsó ívei már túlnyomó részben pedagógiai gondolatokat tartalmaznak a zsebkönyvecske *nevelés* c. rovatában. Ezek egy része már másodszori minisztersége idejéből való. E jegyzetek és gondolatok rendesen Eötvös pedagógiai érdeklődésének elméleti megnyilvánulásai ugyan, de mindig a való életből erednek, gyakorlati elgondolás és tervezgetés biztos hátterével. Így pl. — sok más hasonló között — a 304. lapon közölt gondolat az oktatásnak a gyermek egyéniségéhez való alkalmaztatásáról, mely emberi és nemzeti szempontból a nyilvános, a valóban közoktatásnak ad elsőbbséget a felsőbb körökben dívó magánoktatás fölött.

A kötetet rendkívül értékesé és használhatóvá teszi a függelékként közölt, egy teljes ívnyi név- és tárgymutató, mely a kötet tartalmi, szinte lexikálisan tárgyszerű feldolgozása és annak gazdagságáról már első pillantásra kitünő áttekintést nyújt.

Mindenesetre nagy értéket kaptunk az előttünk levő kiadványban Eötvös József személyiségének megértéséhez nemcsak irodalom-, hanem neveléstörténelmi szempontból is. Nemzetünk kultúrában mindeddig legnagyobb-szerű, legemberibb és legnemzetibb, a politikai divat értelmében egyébként újabban sokat gáncsolt korszakának barátai, megértő barátai halálával fogadhatják e kötetet, mint az Akadémia 1941. évi könyvnapj, tehát kulturális ünnepi ajándékát, mellyel néhai nagy elnöke halálának hetvenedik esztendejében hálás kegyeletének is szép jelét adta. Mindent összefoglalva megállapíthatjuk, hogy e kiadványban az utóbbi évek magyar pedagógiai irodalmának is egyik legbecsesebb terméke látott napvilágot.

Gyulai Ágost.

A Magyar Gyermektanulmányi Társaság „személyi lap”-ankétja. (A Gyermekek és az Ifjúság 1941. XXXIII. évf. 1. száma alapján.)

Már úgy látszott, hogy a valamikor nagyon mozgékony Magyar Gyermektanulmányi és Gyakorlati Lélektani Társaság, amely sok esztendőn át előadásorozataival, kiállításával, szakosztályainak kutató munkásságával és nem utolsósorban folyóiratával a magyar nevelésügynek egyik legjelentékenyebb irányítója és konzervatív körök felfogásával szemben új eszmék s a józan haladás zászlóvivője volt, szakít eddigi hagyományaival és többé már nem lép a nagy nyilvánosság elé, csupán szűk körben működik. A társaság legutóbbi megmozdulása azonban arra enged következtetni, hogy a közelmúlt hallgatása csak átmeneti állapot volt s az új nekifeszülést megelőző nyugalmat jelentette. Ezt igazolja az a szép sikerrel zárult mozgalom, melynek eredményeképpen a társaság múlt év december havában három napos ankétet rendezett a középfokú iskolákban kötelezővé tett *személyi lapok* ügyében. Ez a háromnapos tanácskozás valóban felidézte a Gyermektanulmányi Társaság virágkorát, amikor kongresszusait tartotta, amelyek annak idején nemcsak a nevelésügy legnagyobb megmozdulásai voltak, hanem jelentős társadalmi eseményszámba is mentek. A megbeszélések anyagának minél szélesebb nyilvánosság elé jutásáról *A Gyermekek és az Ifjúság* hét ívnyi terjedelmű vaskos f. évi 1. száma gondoskodott. A könyvnek is beillő füzet tartalma a következő:

Kosztlerszitz József ügyvezető elnök és szerkesztő előszavában azt vázolja, hogy a Gyermektanulmányi Társaság a gyakorló tanárságnak akart segítségére sietni, amikor az 1938. évi gimnáziumi Rendtartás által kötelezően előírt személyi lapok kitöltésének kérdését tette vizsgálódás tárgyává. Egy képezeletben lefektetett személyi lap egyes rovatait válogatott szakemberek, a kérdés legjobb ismerői, világították meg.

Vitéz Fraknóy József a bevezetésben indokolja, miért van ma szükség a tanárok közös feljegyzéseit tartalmazó személyi lapra.